

**MUHAMMAD SHAYBONIYXON: HAYOTI, SIYOSIY FAOLIYATI VA
TARIXDAGI O‘RNI**

*Qarshi Davlat Universiteti
Iqtisodiyot va Ijtimoiy fanlar fakulteti
Tarix yo‘nalishi talabasi
Sodiqova Ruxshona*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Muhammad Shayboniyxonning hayoti, siyosiy faoliyati, Movarounnahrda Shayboniylar hokimiyatining o‘rnatilishi, temuriylar bilan kurashi hamda uning Markaziy Osiyo tarixidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, Shayboniyxon davriga oid tarixiy manbalar va hukmdor faoliyatini o‘rganishdagi ayrim masalalar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Muhammad Shayboniyxon, Shayboniylar, Movarounnahr, Dashti Qipchoq, Temuriylar, Bobur, Safaviylar, Marv jangi, davlat boshqaruvi.

Kirish: XV asr oxiri — XVI asr boshlarida Markaziy Osiyoda muhim siyosiy o‘zgarishlar yuz berdi. Temuriylar davlatida ichki nizolar va hokimiyat uchun kurashlar kuchaygan bir sharoitda Dashti Qipchoqdagi o‘zbek qabilalari orasidan yetishib chiqqan Muhammad Shayboniyxon Movarounnahrni egallash uchun kurash olib bordi. Uning harbiy-siyosiy faoliyati natijasida mintaqada yangi sulola — Shayboniylar sulolasining hukmronligi qaror topdi.

Shayboniyxon faoliyati nafaqat siyosiy hokimiyat almashinuvi, balki Markaziy Osiyodagi keyingi davlatlar taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatgan tarixiy jarayonlar bilan ham bog‘liqdir. Shu sababli uning hayoti va faoliyatini o‘rganishda tarixiy voqealarni o‘z davri sharoitida baholash, turli manbalarni qiyosiy tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

1. Muhammad Shayboniyxonning kelib chiqishi va yoshlik davri
Muhammad Shayboniyxon taxminan 1451-yilda tug‘ilgan. U Jo‘ji naslidan bo‘lgan Shayboniylar sulolasiga mansub edi. Uning bobosi Abulxayrxon XV asrda Dashti Qipchoq hududida o‘zbek qabilalarining siyosiy birlashuviga katta hissa qo‘shgan hukmdorlardan biri bo‘lgan.

Abulxayrxon vafotidan keyin uning davlati ichida siyosiy birlik zaiflashdi. Natijada turli sulolaviy guruhlar o‘rtasida hokimiyat uchun kurash kuchaydi. Bunday sharoitda Muhammad Shayboniyxon o‘z siyosiy mavqeini mustahkamlash va bobosi asos solgan

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 03. Issue 03. OCTOBER 2026

siyosiy an'analarni tiklashga intildi. Shayboniyxonning yoshlik davri haqida ma'lumotlar turli tarixiy manbalarda uchraydi. Biroq uning hayotining ayrim bosqichlari yuzasidan ma'lumotlar bir xil emas. Shu sababli bu davrni yoritishda tarixiy manbalarning xususiyatlarini hisobga olish lozim.

2. Shayboniyxonning Movarounnahrni egallashi XV asr oxirida Movarounnahrda Temuriylar o'rtasidagi ichki kurashlar siyosiy vaziyatni murakkablashtirdi. Turli shaharlarda hukmronlik qilgan temuriy shahzodalar o'rtasidagi nizolar davlatning harbiy va siyosiy imkoniyatlarini zaiflashtirdi. Muhammad Shayboniyxon ana shu vaziyatdan foydalanib, Movarounnahrda o'z hokimiyatini o'rnatishga kirishdi.

1500-yilda Shayboniyxon Buxoroni egalladi. Shu yili Samarqand uchun kurash ham muhim bosqichga kirdi. Samarqandning egallanishi uning Movarounnahrda mavqeini mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etdi. Biroq shahar ustidan nazorat darhol va uzluksiz ravishda mustahkamlanmagan, temuriylar bilan kurash davom etgan. Shayboniyxonning asosiy raqiblaridan biri Zahiriddin Muhammad Bobur edi. Bobur Samarqandni qayta egallashga bir necha bor urindi, ammo mintaqadagi murakkab siyosiy vaziyat va harbiy to'qnashuvlar natijasida Movarounnahrda uzoq muddatli hokimiyatni saqlab qola olmadi.

1501-yilda Saripul yaqinidagi jang Shayboniyxon va Bobur o'rtasidagi kurashning muhim voqealaridan biri bo'ldi. Ushbu jangdan keyin Shayboniyxonning Samarqanddagi mavqei kuchaydi. Keyingi yillarda u Movarounnahrning boshqa hududlari ustidan ham o'z nazoratini kengaytirdi.

1500–1507-yillar oralig'idagi harbiy yurishlar natijasida Shayboniyxon Xorazm va Xurosonning ayrim muhim hududlarini ham o'z ta'sir doirasiga kiritdi. 1507-yilda Hirotning egallanishi uning siyosiy muvaffaqiyatlaridan biri bo'ldi. Shu tariqa temuriylarning Markaziy Osiyodagi siyosiy hukmronligi jiddiy ravishda zaiflashdi.

3. Shayboniylar davlatining tashkil topishi va boshqaruv Muhammad Shayboniyxonning g'alabalari natijasida Movarounnahrda Shayboniylar sulolasi hukmronligi o'rnatildi. Tarixshunoslikda Shayboniylar davlatining shakllanishi odatda XVI asr boshlaridagi siyosiy o'zgarishlar bilan bog'liq holda o'rganiladi. Shayboniyxon davlat hududlarini harbiy kuch va siyosiy ittifoqlar orqali birlashtirishga harakat qildi. Davlat boshqaruvida sulola vakillari, harbiy amaldorlar va diniy ulamolar muhim o'rin tutgan. Yangi hokimiyat avvalgi boshqaruv tajribalaridan ham foydalangan,

shu bilan birga siyosiy va ma'muriy tizimda o'z manfaatlariga mos o'zgarishlar amalga oshirgan.

Shayboniyxon hukmronligi davrida hukmdor hokimiyatini mustahkamlash, zabt etilgan hududlarni nazorat qilish va siyosiy raqiblarning ta'sirini kamaytirish asosiy vazifalardan bo'lgan. Biroq davlatning siyosiy barqarorligi ko'p jihatdan harbiy muvaffaqiyatlar, sulola ichidagi munosabatlar va mahalliy kuchlar bilan aloqalarga bog'liq edi.

Shayboniyxon vafotidan keyin ham uning sulolasi Movarounnahrda hukmronlikni davom ettirdi. Demak, uning tarixiy ahamiyati faqat hududlarni egallagani bilan emas, balki keyingi siyosiy taraqqiyotga ta'sir ko'rsatgan sulolaviy davlatga asos solgani bilan ham belgilanadi.

4. Shayboniyxonning tashqi siyosati va Safaviylar bilan kurashi XVI asr boshlarida Markaziy Osiyodagi siyosiy vaziyatga faqat temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi kurash emas, balki Eron hududida kuchaygan Safaviylar davlati ham ta'sir ko'rsatdi. Safaviylar davlatining hukmdori Shoh Ismoil I bilan Shayboniyxon o'rtasidagi raqobat Xuroson va unga tutash hududlar uchun kurash bilan bog'liq edi. Bu raqobatda diniy-siyosiy omillar ham muhim rol o'ynagan. Safaviylar shialikni davlat mafkurasining asosiy tayanchlaridan biriga aylantirgan bo'lsa, Shayboniyxon sunniy islom ulamolari bilan yaqin aloqada bo'lgan. Shunga qaramay, ikki davlat o'rtasidagi ziddiyatni faqat diniy qarama-qarshilik bilan izohlash to'liq bo'lmaydi. Hududiy manfaatlar, savdo yo'llari va mintaqadagi siyosiy ustunlik uchun kurash ham katta ahamiyatga ega edi. 1510-yilda Shayboniyxon qo'shini Shoh Ismoil I kuchlari bilan Marv yaqinida jang qildi. Jang Shayboniyxonning mag'lubiyati va halok bo'lishi bilan yakunlandi. Uning vafoti Markaziy Osiyo va Xurosondagi siyosiy vaziyatga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Biroq Shayboniylar sulolasi butunlay barham topmadi: sulola vakillari Movarounnahrda hokimiyatni saqlab qolib, davlatni boshqarishda davom etdilar.

5. Shayboniyxonning madaniy va adabiy merosi Muhammad Shayboniyxon tarixda, avvalo, hukmdor va sarkarda sifatida tanilgan bo'lsa-da, u adabiyot va madaniyat bilan ham qiziqqan. U turkiy tilda she'rlar yozgan va adabiy muhit bilan aloqada bo'lgan hukmdorlardan biri sifatida tilga olinadi. Shayboniyxon davrini o'rganishda tarixiy asarlar alohida ahamiyatga ega. Jumladan, Kamoliddin Binoiy qalamiga mansub “Shayboniynoma” hamda Muhammad Solihning shu nomdagi tarixiy dostoni Shayboniyxon faoliyati va uning davridagi siyosiy voqealarni

o‘rganishda muhim manbalar hisoblanadi. Fazlulloh ibn Ro‘zbixon Isfahoniyni
“Mehmonnomayi Buxoro” asari ham Shayboniyni davri siyosiy hayoti haqida qimmatli
ma’lumotlar beradi.

Biroq bu asarlarni o‘rganishda ularning mualliflari muayyan siyosiy va ijtimoiy
muhitda yashaganini unutmaslik kerak. Ayrim tarixiy asarlar hukmdorni ulug‘lash yoki
muayyan siyosiy qarashlarni asoslash maqsadida yozilgan bo‘lishi mumkin. Shuning
uchun ularni boshqa manbalar bilan qiyoslash tarixiy voqealarni xolisroq tushunishga
yordam beradi.

Shayboniyni davrida yuz bergan siyosiy o‘zgarishlar keyingi asrlarda
Movarounnahrning davlat boshqaruvi, adabiy muhiti va tarixiy xotirasiga ta’sir ko‘rsatdi.
Shu sababli bu davr merosi siyosiy tarix bilan bir qatorda madaniyat va manbashunoslik
nuqtayi nazaridan ham o‘rganishga loyiqdir.

Xulosa: Muhammad Shayboniyni XV asr oxiri — XVI asr boshlarida Markaziy
Osiyoning siyosiy tarixida muhim o‘rin egallagan hukmdorlardan biridir. U Temuriylar
o‘rtasidagi ichki kurashlar kuchaygan davrda Movarounnahrni egallab, Shayboniylar
sulolasi hukmronligiga asos yaratdi. Uning harbiy yurishlari mintaqadagi siyosiy kuchlar
nisbatini o‘zgartirib, keyingi tarixiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatdi.
Shayboniyni faoliyati murakkab va ko‘p qirrali bo‘lgan. Uni faqat g‘olib sarkarda
yoki faqat siyosiy raqib sifatida baholash tarixiy voqealarning mazmunini to‘liq ochib
bermaydi. Uning siyosatini o‘z davrining siyosiy sharoiti, davlat boshqaruvi, tashqi
aloqalari va madaniy muhiti bilan birgalikda tahlil qilish lozim.
Shayboniyni haqidagi xulosalarni ishonchli shakllantirish uchun zamonaviy ilmiy
tadqiqotlar bilan bir qatorda o‘sha davrga oid tarixiy manbalardan foydalanish,
manbalardagi ma’lumotlarni o‘zaro taqqoslash va bahsli masalalarda ehtiyotkor
yondashuvni saqlash zarur. Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

Foydalanilgan adabiyotlar:

A. Birlamchi tarixiy manbalar

1. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. — Shayboniyni va Bobur
o‘rtasidagi kurash, Samarqand hamda Movarounnahrdagi siyosiy vaziyatni o‘rganishda
muhim manba. Foydalaniladigan nashrning tarjimoni, nashriyoti va yilini kutubxonadagi
nusxa asosida ko‘rsating.
2. Muhammad Solih. Shayboniynoma. — Shayboniyni yurishlari va davri haqida
turkiy tilda yozilgan tarixiy-dostoniy manba.

**“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN
SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”**

Volume 03. Issue 03. OCTOBER 2026

3. Kamoliddin Binoiy. Shayboniynoma. — Shayboniynon davriga oid tarixiy asar.
4. Fazlulloh ibn Ro‘zbexon Isfahoniy. Mehmonnomayi Buxoro. — XVI asr boshidagi siyosiy hayot, Shayboniynon va uning davri haqida ma’lumot beruvchi muhim manba.

B. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar

5. Zamonov, Akbar. Buxoro xonligi tarixi. — Toshkent: Bayoz, 2021. Shayboniylar davridan keyingi Buxoro xonligi tarixini ham tushunishga yordam beruvchi o‘quv-uslubiy manba.
6. Ahmedov, Bo‘riboy. O‘zbek ulusi. — Toshkent: Meros, 1992. O‘zbek ulusi va mintaqaning o‘rta asrlardagi siyosiy tarixi bo‘yicha tadqiqot.
7. Asimov, M. S., Bosworth, C. E. (eds.). History of Civilizations of Central Asia. Volume V: Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century. — Paris: UNESCO, 2003. Markaziy Osiyo tarixining kengroq siyosiy va ijtimoiy kontekstini yorituvchi ilmiy to‘plam. Unda Muhammad Shayboniynon va Shayboniylar davri haqida ma’lumotlar mavjud.
8. Ro‘ziyev, F. “The History of the Come to Power of the Shaybani Dynasty.” Educational Research in Universal Sciences, 2023. Shayboniylar sulolasining hokimiyatga kelishi haqidagi ilmiy maqola.
9. Tukhtabekov, K. A. “Establishment of Political Rule in Transoxiana by Sheybani Khan.” Oriental Journal of History, Politics and Law, 2023, 170–178-betlar. Shayboniynonning Movarounnahrda siyosiy hokimiyatni o‘rnatishi haqidagi tadqiqot.

**Research Science and
Innovation House**